

Čtvrtý den experimentu se těším na méně zběsilý den, než nakonec bylo úterý, plné nekončících potíží. Náš denní program se zdá dostatečně vyplněný zajímavými událostmi, takže bychom mohli udržet na uzdě množství výbušných okamžiků, kvůli kterým včera naše vězení praskalo ve švech. Kněz, jenž pracoval jako vězeňský duchovní, se chystá na ranní návštěvu, aby mi poskytl srovnání s reálným životem ve vězení. Jeho zkušenosti s vězni budou sloužit jako měřítko, se kterým se můžeme srovnat. Bere to jako protislužbu za to, že jsem mu dříve poskytl nějaké zdroje informací pro práci o vězeních, kterou psal v rámci letního kurzu na univerzitě. Ačkoli jsme s jeho návštěvou počítali již před začátkem studie, čeká ho hned dvojitý úkol, protože může částečně uspokojit žádost výboru pro stížnosti vězňů o bohoslužbu. Poté bude následovat první jednání výboru pro podmíněčné propuštění vězňů s těmi, kteří chtějí o zkrácení trestu požádat. Výbor povede náš konzultant Carlo Prescott. Bude zajímavé sledovat, jak si poradí s úplně obrácenou rolí: býval vězněm, který opakovaně žádal o podmíněčné propuštění a jehož žádost byla zamítnuta, a teď je vedoucím výboru pro podmíněčné propuštění.

Příslib další návštěvních nocí po večeři by měl potlačit stres u některých vězňů. Také mám v plánu přijmout náhradního vězně, jenž si obleče uniformu s číslem 416. Jeho úkolem bude nahradit volné místo po problémovém Dougovi-8612. Na dnešní program připadá spousta aktivit, ale stále je to ještě v silách ředitele okresního vězení na Stanfordu a jeho týmu, pokud zaberou.

Hádanka kolem kněze

Otec McDermott je vysoký muž, měří zhruba sto devadesát centimetrů. Má štíhlou a vypracovanou postavu, zdá se, že cvičí pravidelně. Ustupující vlasy dávají šanci vyniknout širokému úsměvu, pěkně tvarovanému nosu a zdravě opálené kůži. Stojí rovně, sedí vzpřímeně a má smysl pro humor. McDermott je irský katolický kněz, jemuž táhne na padesát. V minulosti působil jako duchovní ve vězení East Coast.¹ S naškrobeným límcem a pečlivě vyžehleným černým oblekem vypadá McDermott

jako filmová verze žoviálního, ale neblomného faráře. Fascinuje mě, jak snadno vystoupí z role duchovního pastýře a zase do ní vstoupí. Hned vypadá jako vážný vědec, hned je z něj kněz, jenž vše přijímá s účastí, hned zas člověk, který navazuje profesionální vztah, ale vždy se vrací do své hlavní úlohy, a to je „kněz-člověk“.

V kanceláři ředitele vězení procházíme dlouhý seznam bibliografických záznamů, které jsem mu připravil. Je to pomůcka pro zprávu o mezilidském násilí, kterou právě píše. Zjevně ho potěšilo, kolik času mu věnuji a jak dlouhý seznam jsem pro něj sestavil, proto se ptá: „Co pro vás můžu udělat já?“

Odpovídám: „Bylo by výborné, pokud byste v čase, který nám můžete věnovat, mohl promluvit s co nejvíce studenty, účastníky našeho experimentu. Pak mi zkuste říci na základě informací, které od nich získáte, a vašeho pozorování, jak reálně naše vězení odpovídá skutečným podmínkám.“

„Určitě, jsem rád, že se vám mohu nějak odvděčit. Jako srovnání použiji zkušenosti s vězni, kteří jsou umístěni v nápravném zařízení ve Washingtonu. Tam jsem pracoval několik let,“ říká otec McDermott.

„To je skvělé – naše spolupráce mě opravdu těší.“

Teď je čas, abych změnil téma: „Vrchní dozorce požádal vězně, kteří chtějí mluvit s duchovním, aby se zapsali na čekací listinu. Není jich málo a někteří z nich žádají, abychom o víkendu uspořádali bohoslužbu. Jenom jeden vězeň, číslo 819, se necítí dobře a chce si raději pospat, takže s vámi promluvit nemůže.“

„Fajn, pojďme na to, určitě to bude zajímavé,“ říká otec McDermott.

Vrchní dozorce připravil dvě židle u stěny mezi celami 2 a 3 pro kněze a vězně, kteří za ním přijdou. Já jsem si ještě přinesl další židli, abych si mohl sednout vedle duchovního. Jaffe jde po mém boku a vypadá velmi vážně, když osobně eskortuje každého vězně z cely na rozhovor s duchovním. Zjevně si vychutnává paradox situace, kdy v našem scénáři hraje skutečný kněz a provádí duchovní práci s našimi falešnými vězni. Opravdu se do toho dokáže ponořit. Mne více znepokojuje možnost, že si vězni budou stěžovat, a jak náš laskavý kněz situaci zvládne, aby je uklidnil. Žádám Jaffeho, aby řekl Curtu Banksovi, že musí dostat videokameru co nejbliž. Bohužel kvalita naší videokamery neumožňuje snímat tak zblízka, jak bych si představoval.

Většina rozhovorů probíhá stejným způsobem.

Kněz se představuje: „Jsem otec McDermott, jaké je tvoje jméno, synu?“

Vězeň odpovídá: „Jsem 5486, pane.“ Nebo: „Jsem 7258, otče.“ Jen několik vězňů se představuje svým jménem, zbytek opravdu uvádí pouze své číslo. Překvapuje mě, že otec se nad tím nepozastavuje. Socializace do role vězně tu zjevně zabírá.

„Za co jsi tady?“

Odpověď většinou zní „vloupání“ nebo „ozbrojené přepadení“ či „vloupání a nepovolený vstup do objektu“ nebo „porušení zákona 459“.

Někteří dodávají: „Ale jsem nevinný“ nebo „Byl jsem obviněn z..., ale nic jsem neudělal, pane.“

Kněz pak říká: „Jsem rád, že tě potkávám, mladý muži“ nebo oslovuje vězně křestním jménem. Ptá se, kde bydlí, na jeho rodinu, na návštěvníky.

„Proč máš na noze řetěz?“ ptá se otec McDermott jednoho vězně.

„Asi proto, abychom se tu nemohli volně pohybovat,“ zní odpověď.

Některých vězňů se duchovní ptá, jak se s nimi zachází, jak se cítí, jestli nemají nějaké stížnosti a jestli jim nemůže nabídnout nějakou pomoc. Potom náš kněz zachází v otázkách na právní aspekty jejich uvěznění mnohem dál, než jsem očekával.

„Mohl by vás někdo dostat ven na kauci?“ ptá se otec jednoho vězně. Nebo vězně 4325 se vážně zeptá: „Co říkal na váš případ právník?“

Aby se neopakoval, ptá se duchovní jiných: „Řekl jsi rodině, z čeho tě obvinili?“ nebo „Už ses viděl s obhájcem?“

Náhle jsme se všichni ocitli na „půdě jiné reality“. Otec McDermott se hluboce ztotožnil s rolí vězeňského duchovního. Zdá se, že naše modelové vězení vytváří natolik realistický obraz káznice, až se nechal kněz zcela zatahnout do děje, podobně jako vězni, dozorcí i já.

„Nemáme povoleno telefonovat a zatím jsme vůbec nebyli u soudu, dokonce zatím nepadlo žádné datum zahájení soudu, pane.“

Kněz na to říká: „Někdo se tedy musí vašeho případu ujmout. Samozřejmě se můžete začít hájit i odsud, ale čemu to pomůže, když jen napíšete předsedovi trestního soudu? Odpovědi se dočkáte až za dlouho. Je lepší, když vaše rodina zkontaktuje právníka, protože ve vaší současné situaci nemáte velké možnosti.“

Vězeň Rich-1037 říká, že má v plánu „obhajovat se sám, protože se brzy stane právníkem, až za pár let dokončí právnickou fakultu“.

Kněz se jízlivě usmívá. „Podle mých častých zkušeností právník, jenž se zapojí do svého vlastního případu, celou věc prožívá příliš emocionálně.“

Říkám 1037, že jeho čas vypršel a musí odejít s vrchním dozorcem, aby ho mohl vystřídat další vězeň.

Kněz je šokován zbytečnou formálností komunikace se Seržou a jeho odmítáním právních rad, neboť „je jenom spravedlivé, že si odsedím daný trest za zločin, který jsem prý spáchal“. „Je tu ještě někdo další jako on, anebo je ten mladík zvláštní případ?“ ptá se McDermott. „Je to náš podivín, otcé.“ Není jednoduché najít si k Seržovi cestu, dokonce i duchovní se k němu chová mírně povýšeně.

Vězeň Paul-5704 mazaně využívá této příležitosti, aby z kněze vymámil cigaretu, i když ví, že má kouření zakázáno. Jakmile si zapálí a potáhne z plných plic, posměšně se na mě zašklebí a ukáže mi „věčko“ na znamení malého vítězství. Vedoucí výboru pro stížnosti vězňů si tento příjemný únik z vězeňské rutiny dokáže vychutnat. Čekám, že si vyžádá ještě cigaretu na později. Pak si ale všimnu dozorce Arnetta, který tuhle provokaci zaznamenal, a vím, že vězeň určitě za tuhle nepovolenou cigaretu a přechytralý, samolibý úsměv ještě draze zaplatí.

Rozhovory s knězem pokračují. Jak poslouchám společenskou konverzaci, stížnosti na špatné zacházení nebo na porušování pravidel, jsem stále více rozrušený a zmatený.

Jen vězeň 5486 odmítá nechat se vtáhnout do této hry a tvářit se, že je v reálném vězení, je skutečným vězněm a potřebuje pomoc od opravdového kněze, aby si znovu vydobyl svobodu. Jediný popisuje situaci jako „experiment“, jenž se začíná vymykat kontrole. Jerry-5486 patří k málo vězňům, kteří dokážou zachovat chladnou hlavu, zároveň je ho ale málo vidět. Uvědomuji si, že se zatím dokázal držet ve stínu, dozorci ze všech směn mu nevěnovali speciální pozornost a sotva kdy si ho během nástupů všimli, nemluvě o vzpouře či nepokojích. Od teď si ho začnu všímat.

Další vězeň naopak stojí o to, aby mu náš kněz pomohl získat právní pomoc. Je ale šokován, když zjistí, kolik peněz to stojí. „Řekněme, že advokát může chtít zálohu pět set dolarů hned teď. Máš u sebe pět set dolarů? Jestli ne, budou to muset zaplatit rodiče a možná i víc, a to hned.“

Vězeň Hubbie-7258 přijímá knězovu pomoc a dává mu jméno a telefonní číslo na svou matku, aby ji poprosil, jestli může zařídit právní pomoc pro syna. Říká, že jeho bratranec pracuje v kanceláři místního veřejného obhájce a možná by za něj mohl zaplatit kauci. Otec McDermott slibuje, že jeho žádosti vyhoví, a Hubbie se celý rozzáří, jak kdyby právě od Ježíška dostal auto.

Celé představení je stále bizarnější.

Než se po upřímných rozhovorech se sedmi vězni chystá k odchodu, zeptá se jako správný kněz na zpěčujícího se vězně, který by také mohl potřebovat jeho pomoc. Žádám dozorce Arnetta, aby přesvědčil 819 ke krátkému rozhovoru s knězem, možná se mu pak uleví.

Během přestávky, zatímco je vězeň 819 připravován na rozhovor s knězem, se mi otec McDermott svěřuje: „Všichni jsou naivní. Nemají ani tušení, co je to vězení a k čemu slouží. Je to typické pro vzdělané lidi. Titiž lidé se jednou mohou pokusit změnit vězeňský systém – jsou to příští vůdcové a dnešní voliči. To oni jednou vytvoří nový systém vzdělání ve společnosti. Zatím ale netuší, co je to vlastně vězení a jak dokáže pobyt v něm člověka postihnout. Vaše práce je ale dobrá, tohle jim dá lekci do života.“

Beru to jako projev důvěry, jeho kázání pro dnešní den, ale to nijak nezmenšuje zmatenost mých pocitů.

Vězeň Stew-819 vypadá bez přehánění hrozně: má temné kruhy pod očima, neučesané vlasy mu trčí z hlavy na všechny strany. Dnes ráno provedl Stew-819 nemilou věc: v záchvatu vzteku poházel věci po cele, roztrhl polštář a vysypal z něj peří. Za trest byl odvečen do samoty a jeho spoluvězni museli nepořádek uklidit. Po včerejší večerní návštěvě rodičů byl 819 velmi skleslý. Jeden z jeho spoluvězňů řekl dozorcům, že zatímco jeho rodiče měli pocit, že si s ním výborně popovídali, jeho názor byl úplně odlišný. Měl pocit, že rodiče neposlouchali jeho

stížnosti, nezajímali se o jeho stav, který se jim snažil popsat, a místo toho pořád mluvili o jakési zpropadené divadelní hře, kterou právě viděli.

Kněz: „Zajímalo by mě, jestli jste mluvil s rodiči o možnosti, že by vám sehnali právníka.“

819: „Věděli, že jsem ve vězení. Popsal jsem jim, jak to tu vypadá, že máme čísla, musíme dodržovat pravidla, jsme šikanováni.“

Kněz: „Jak se cítíte teď?“

819: „Hrozně mě bolí hlava, potřebuju doktora.“

Zasahuji do hovoru a snažím se objevit zdroj jeho bolesti hlavy. Ptám se, jestli je to typická migréna, nebo to může být z vyčerpání, hladu, tepla, stresu, zácpy nebo problémů se zrakem.

819: „Cítím se nějak na dně. Nervózní.“

Pak se zhroutí a začne plakat. Velké slzy, hluboké, rozrušené vzdechy. Kněz mu klidně podává svůj kapesník, aby si otřel slzy.

„A je to, snad to není tak hrozné. Jak dlouho tu jsi?“

„Teprve tři dny!“

„Neměl bys to tak moc prožívat.“

Snažím se utěšit 819, zařizuji mu možnost odpočinku v místnosti mimo vězeňský prostor, vlastně za přepážkou, kde natáčíme události ve vězení. Říkám mu, že může pohodlně odpočívat a obstaráme mu něco dobrého k snědku. Pak uvidíme, jestli během odpoledne bolest hlavy odezní. Pokud ne, vezmu ho k univerzitnímu lékaři na vyšetření. Na závěr chci, aby mi slíbil, že se nepokusí o útěk, protože ho umístím do oblasti s minimálním zabezpečením. Ptám se ho, jestli se opravdu cítí tak špatně, že bychom ho měli hned propustit. Trvá na tom, že chce pokračovat, a slibuje, že nebude vymýšlet žádné hlouposti.

Kněz k 819: „Možná jen reaguješ na pach tohoto místa. Vzduch je tady nedýchatelný. Je tu nepříjemný zápach, chce to si na něj zvyknout. Skutečně to tu páchne, trochu to připomíná nějakou jedovatou látku, ten zápach je asi příliš silný, ale takto to je opravdu cítit ve vězení. [McDermott cítí zápach moči a výkalů, odér, který je teď v našem vězení všudypřítomný. My jsme na něj zvyklí a ani si ho nevšímáme, pokud nás někdo neupozorní.] Musíš si najít způsob, jak to zvládnout. Mnoho vězňů se to nakonec naučí.“

Když procházíme přes vězeňský dvůr, po chodbě směrem k mé kanceláři, kněz mi líčí, že prostředí opravdu navozuje dojem reálného vězení a že se tu setkává se syndromem „prvního pobytu ve vězení“ – takoví lidé trpí zmateností, jsou podráždění, plní hněvu, mají depresivní náladu a přehnané emoční reakce. Ujišťuje mě, že tyto reakce se asi po týdně změní, protože přežití vězně nijak nepomáhá, pokud se chová tak slabošsky. Kněz dodává, že na vězně 819 celá situace působí skutečněji, než si je ochoten přiznat. Shodujeme se na nutnosti poskytnout mu poradenskou službu. Připomínám, že i když se 819 chvěly rty, třáslly ruce a oči mu slzely, stále ještě nebyl ochoten přiznat, že pobyt ve vězení nezvládá a potřebuje odejít.

Myslím, že si nedokáže představit, že by z experimentu zbaběle vycouval. Byla by tím ohrožena jeho mužnost, a proto chce po nás – po *mně*, abych trval na jeho odchodu. Tak by si mohl zachránit reputaci. „Možná máte pravdu, je to zajímavá možnost,“ souhlasí otec McDermott s tím, co právě vyšlo najevo.

Loučím se s ním a při odchodu prohodím, že náš duchovní jistě nebude volat rodičům, že ne? „Samozřejmě že budu. Musím. To je moje povinnost.“

„Jasně, jsem to ale hlupák, je to přece vaše povinnost.“ (Co by mi tak ještě scházelo, jsou rodiče a právníci, kteří se o nás začnou zajímat, protože jeden kněz slíbil něco, co je povinen dodržet jako kněz, i když ví, že není ve skutečném vězení a nejednal s opravdovými vězni, ale co na tom záleží, svět potřebuje být klamán.)

Návštěva kněze jen zdůraznila, jak se u nás začíná zaměňovat realita s iluzí, hraní role se svobodně zvolenou vlastní identitou. Otec je skutečným knězem z reálného světa s osobní zkušeností s prací v opravdových vězeních. I když si je ale vědom, že naše zařízení je pouze modelem, svou předstíranou roli sehraje tak přesvědčivě a naplno, že dokáže proměnit naši hru v realitu. Sedí vzpřímeně, ruce má v určité poloze, přiměřeně gestikuluje, naklání se dopředu, aby poskytl osobní radu, zasvěceně pokyvuje hlavou, poplácává po ramenou, mračí se nad pošetilostí vězňů a mluví takovým tónem a tempem, že mi to silně připomíná dětství a nedělní školu v katolickém kostele svatého Anselma. Lepšího kněze by nezahrál, ani kdyby přišel rovnou z nebe. Zatímco se kněz věnoval svým duchovním záležitostem, vypadalo to, jako bychom hráli v nějakém bizarním filmu a já sledoval herce a obdivoval jeho výkon na place. Pokud návštěva kněze měla nějaký účinek, pak to byla ještě hlubší proměna našeho modelového experimentu ve stále skutečnější vězení. Platí to zvláště pro ty vězně, kteří si stále ještě dokázali uvědomovat, že se jedná „přece jen o experiment“. Kněz svým chováním vyslal ještě přesvědčivější vzkaz. Dostává se náš scénář do rukou Franze Kafky či Luigiho Pirandella?

A právě v tu chvíli to na vězeňském dvoře vypuklo. Vězni křičí. Hlasitě pokřikují cosi o vězni 819.

Arnett: „Vězeň 819 provedl něco špatného. Zopakujte to desetkrát a nahlas.“

Vězni: „Vězeň 819 provedl něco špatného.“ (Opakují mnohokrát.)

Arnett: „Co se stane s vězněm 819 za to, že provedl něco špatného? 3401, odpověz.“

3401: „Vězeň 819 bude potrestán.“

Arnett: „Co se stane s vězněm 819, 1037?“

1037: „Přesně nevím, pane dozorce.“

Arnett: „Bude potrestán. Opakujte z tohoto konce, 3401.“

3401 opakuje mantru a 1037 se přidává ještě hlasitěji: „Vězeň 819 bude potrestán, pane dozorce.“

Pak 1037 a každý další vězeň dostává stejnou otázku jeden po druhém a každý odpovídá stejně, jednotlivě i dohromady.

Arnett: „Pojďme si to poslechnout pětkrát, abyste si to zapamatovali. Kvůli špatnostem, které provedl 819, máte v celách nepořádek. Opakujte desetkrát.“

„Kvůli tomu, co provedl 819, máme v cele nepořádek.“

Vězni opakovaně skandují tuto větu, ale 1037, který se chce stát právníkem, se již nepřidává. Dozorce John Landry na něj výhrůžně mává pendrekem, aby se přidal k ostatním. Arnett zastaví kolektivní zpěv a ptá se Landryho, co se děje. Ten ho informuje o tom, že 1037 porušuje kázeň.

Vězeň 1037 se snaží vznést námitku k Arnettovi: „Pane dozorce, mám otázku. Je to tak, že nemáme nikdy lhát?“

Arnett, svým dokonale formálním, nevzrušeným, zcela autentickým způsobem, odpovídá: „Vaše otázky nás teď nezajímají. Úkol byl přidělen, takže opakujeme. Kvůli tomu, co provedl 819, máme v cele nepořádek. Desetkrát.“

Vězni skandují zadanou větu, ale zapomenou se a udělají to jedenáctkrát.

Arnett: „Kolikrát jste měli tu větu zopakovat, 3401?“

3401: „Desetkrát.“

Arnett: „Kolikrát jste ji zopakovali, 3401?“

3401: „Desetkrát, pane dozorce.“

Arnett: „Omyl, bylo to jedenáctkrát. Teď to udělejte ještě jednou, pořádně, opravdu desetkrát, tak jak jsem vám to *nařídil*: Kvůli tomu, co provedl vězeň 819, máme v cele nepořádek – desetkrát.“

Skandují to přesně podle rozkazu opravdu desetkrát.

Arnett: „Každý zaujme pozici.“

Bez vteřiny zaváhání všichni padají k zemi připraveni dělat kliky. „Dolů, nahoru, dolů, nahoru, dolů a zůstaňte dole. Otočte se na záda a budeme zdvihat nohy.“

Arnett: „Dvacet centimetrů, to si, chlapi, musíte zapamatovat. Zdvihněte nohy dvacet centimetrů, držte je ve vzduchu, dokud nebudou mít všichni nohy dvacet centimetrů nad podlahou.“

Dozorce J. Landry provádí měření, aby určil, jestli mají všichni vězni nohy přesně dvacet centimetrů nad podlahou.

Arnett: „Všichni společně, desetkrát: Neprovedu takovou špatnost jako 819, pane dozorce.“

Arnett: „Teď co nejhlasitěji: Neprovedu žádnou špatnost, pane dozorce!“

Všichni unisono poslechnou. Vězeň 1037 odmítá křičet, ale stejně se přidává ke skandování. Serža si přímo užívá příležitost vykřičet svou poslušnost vůči autoritám. Nakonec se všichni na poslední příkaz dozorce poslušně loučí: „Mnohokrát děkujeme za krásný nástup, pane dozorce.“

Pomyslel jsem si, že tu dokonalou harmonii hlasů vězňů by nám mohl závidět každý sbormistr či vůdce setkání organizace Hitlerjugend. A navíc, jak daleko se vězni – nebo my sami – dostali od nedělních nástupů plných chichotání a skotačení nováčků?